

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Президент асоціації ректорів педагогічних університетів Європи, головний редактор часопису (м. Київ)

Ключові слова: людина, культура, наука, освіта, праця, історія, майбутнє суспільство, футурологія освіти.

З часів становлення людини як «homo sapiens» суспільство намагається навчати дітей, виховати у них здатність до самостійного життя та праці. Задля цього старші покоління передають дітям історично накопичений та власний досвід, знання і культуру, формують відповідно до історичного часу фундаментальні компетенції та цінності. Процес введення дитини у соціум отримав назву «соціалізації», а її основним механізмом визнано особливий інститут – «освіта». З тих пір і до наших днів нав-

УДК 37"19/20"

DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.3(82).01

**ОСВІТА В МІЖЧАССІ
СТОЛІТЬ**

Науковий прогноз або нова філософська футурологія (За матеріалами досліджень автора: «Світанок Європи» (2015), «Організоване суспільство». Кн. 1-2 (2018), «Феномен освіти». Кн. 1-5 (2021))

© Андрущенко В., 2021

коло освіти точаться гострі дискусії. На вічне запитання – «чому навчати і як навчати?» – у суспільстві, здається, одностайної відповіді немає. І хоча більшість аналітиків, науковців, педагогів-практиків, пересічних громадян і громадських активістів переконані, що освіта має готувати людину до життя, а для цього – формувати її фізичне та духовне єство, які б дозволили їй жити людським чином, дискусії не вщухають.

Характерним є й те, що в предметне поле дискурсу входять не тільки сьогоденні проблеми освіти, але й її контури в майбутньому. І це зрозуміло. Людина не тільки живе сьогоdnішнім днем, скільки переживає майбутнє (як сучасне), намагається підготувати до життя в ньому своїх дітей і онуків. То ж яке майбутнє очікує на людство, якою має стати освіта, щоб забезпечити комфортне життя в ньому представникам нового і новітнього поколінь?

Коли я наближаюсь до вирішення проблеми, пишу книгу, коли впевнений, що вирішив її, – пишу статтю.
Микола Тимофеев-Ресовський

Розробленість проблеми. Як предмет філософського та світоглядного осмислення означена проблема відома з часів античності. Цікаві роздуми про перспективи розвитку світу, людини та її підготовки до життя засобами освіти та виховання залишили людству такі видатні мислителі, як Платон і Аристотель, Августин Блаженний і Фома Аквінський, Франческо Петрарка і Леонардо да Вінчі, знаменита когорта філософів-просвітників XVIII ст. та німецької класичної філософії, особливо Іммануїл Кант та Георг Гегель.

Прискорення світових процесів, зростання ролі науки в період наступних століть активізувало дослідження майбутнього, ввело в його предметне поле нові сюжети. У суспільстві з'явилась досить потужна група дослідників-прогнозистів – так званих футурологів, які розглядали майбутнє через призму глобальних проблеми цивілізації, розвиток техніки та технологій, природних ресурсів та екології. Авторитетними працями заявили про себе такі дослідники-технократи, як Деніел Белл, Олександр Богданов, Карл Мангейм, Уолт Ростоу, Олвін Тоффлер, Джон Шумпетер, Карл Ясперс та ін. [див. 1]. Оригінальні повороти в баченні майбутнього подані в «соціальной доктрині» марксизму, теорії «соціальної інтеграції» М. Вебера, «масовому суспільстві» К. Мангейма, «стадіях економічного зростання», «демократичного елітизму» У. Ростоу й Дж. Шумпетера, «технотронній ері» З. Бжезинського, «єдиному індустріальному суспільстві», «деідеологізації» Р. Арона, «політичній утопії» М. Оукшотта, «колективній демократії» Ч. Бірра, «помірному проектуванні соціальних інститутів» К. Поппера, «соціальних інститутах як видах об'єктивної людської волі» Н. Роттенштрайха, «активному суспільстві» А. Етціоні, ряді інших прогностично спрямованих моделей майбутнього.

В останні десятиліття популярними для обговорення стали праці таких дослідників, як Кевін Келлі, Джеймс Кантон, Джерон Луньє, Рей Курцвейл, Ювал Ной Харарі.

В українській літературі помітними і цікавими є наукові розвідки майбутнього таких дослідників, як Тетяна Андрущенко, Любов Бевзенко, Володимир Бех, Людмила Горбунова, Леонід Губерський, Ірина Добронравова, Василь Кремень, Сергій Кримський, Владлен Лутай, Микола Михальченко, Микола Ожеван, Сергій Пирожков, Мирослав Попович, Ірина Предборська, Володимир Савельєв, Петро Саух, Назіп Хамітов та інших учених.

Досить ґрунтовно нові реалії майбутнього світу описали представники сучасної футурології, зокрема, американський письменник, соціолог та футуролог Олвін Тоффлер («Футурошок» або «Зіткнення з майбутнім»), американський науковець японського походження в галузі теоретичної фізики та екології Мічо Кайку («Майбутнє розуму»), польський письменник-фантаст Станіслав Лем («Солярис», «Сума технології»), американський науковець, «піонер нанотехнологій», інженер Ерик Дрекслер («Машини творення: Прийдешня ера нанотехнологій»), англійський науковець і письменник Артур Кларк («2001: Космічна Одиссея»), американський інженер, промисловий дизайнер і футуролог Жак Фреско («Погляд у майбутнє»), Ювал Ной Харарі («Людина розумна»), Тім О'райлі («Хто знає, яким буде майбутнє»), інші світові знаменитості.

Не варто нехтувати й висновками представників так званої «позанаукової» духовності, зокрема, міфології, побутової свідомості, бездоказових фантазій. А головне – варто прислухатись, ще раз перечитати фундаментальні праці великих філософів, науковців, представників художньої (мистецької) та релігійної культури. Зрозуміло, їх цінність – різна. Однак справедливим є й те, що завдяки їх зусиллям формуються контури майбутнього, за викликами якого можна змоделювати більш-менш переконливий образ майбутньої людини, способів її підготовки до життя, зокрема, засобами освіти.

І все ж, незважаючи на досить значний обсяг літератури, дослідження означеної проблеми не можна вважати завершеними. Моделювання має умовний характер. Світ змінюється на наших очах. У ньому з'являються все нові й нові сюжети, які потребують додаткових досліджень. Одним із найважливіших з-поміж них є зміна контурів освіти як системи підготовки людини до життя в майбутньому суспільстві. Незважаючи на ряд знакових публікацій останніх років, погляд дослідників не продовжується далі, як 20–25 років. Питання ж про те, якою освіта стане через 50, 100, 150 років, залишається відкритим; реалії майбутньої освіти вивчені, мабуть, найменше. Враховуючи актуальність та недостатню вивченість цих сюжетів, зупинимось на них більш докладно.

Виклад основного матеріалу розпочну з відомого парадоксу про «сталість» і «змінність» світу – дві протилежні риси, без розгляду яких навряд чи можна прогнозувати будь-які процеси, що відбуваються в ньому. Як сказано в «Книзі Проповідника, сина Давидового, царя в Єрусалимі», «що було, воно й буде, і що робилося, буде робитись воно, і немає нічого нового під сонцем!..». Водночас у світі відбуваються постійні зміни. Щоденно, не кажучи вже про століття чи тисячоліття, світ стає іншим. «Tempora mutantur et nos mutamur in illis» («Часи змінюються, і ми змінюємося разом з ними») нагадують древні, закликаючи до пізнання змінного світу, місця та ролі людини в ньому, формування в людині здатності жити людським чином. Здавалося б, ці вислови протилежні. Однак не будемо поспішати з висновками.

Кожне з означених положень несе в собі світову мудрість, усвідомлення якої слугує опорою (фундаментом, методологією) для відповіді практично на всі питання щодо майбутнього, його контурів та смислів. Не є виключенням і питання про освіту майбутнього. Як основна система підготовки людини до життя, вона була, є й завжди буде. З другого боку, світ постійно змінюється, а відтак – делегує людині та її освіті все нові й нові виклики, які потребують її постійного оновлення.

Дивним і ще майже не розгаданим таїнством людського буття є те, що впродовж віків люди завжди (у різні історичні часи і в різних регіонах світу) живуть як люди у всіх виявах унікальної людської природи. При оригінальних відмінностях різних народів і культур, їм притаманні спільні риси, які об'єднують людство як цивілізацію: люди працюють, застосовуючи приблизно однакові знаряддя праці, створюють приблизно однакові соціальні інститути, переживають практично однакові чуттєві стани, користуються аналогічними категоріями мислення, зберігають традиції, відшукують і впроваджують інновації, готують до самостійного життя нові покоління засобами освіти та виховання... У цьому дуже не повному переліку констант цивілізаційного способу буття людства освіта є ознакою незнищеною, незамінною, незаперечною. Звідси першою й мабуть основною відповіддю на запитання про майбутнє освіти має стати твердження про те, що освіта (як процес підготовки дитини до самостійного життя) була, є і буде актуальною завжди, а відтак – завжди буде школа, процес навчання, освоєння накопичених знань, досвіду, культури, формування світогляду, морально-вольових якостей і т. д., і т. п. Правдою є й те, що зміст і форма цього процесу не може залишитись незмінною... Чи не попадаємо ми в пастку невизначеності, вихід з якої знаходиться за межами наших можливостей?

Звернімося до класиків: головною мудрістю (за Платоном) є здатність зрозуміти: «те, що є іншим, є тим же самим, а те, що є тим самим, – є іншим». Означене є цілком справедливим і щодо розвитку освіти: освіта майбутнього буде «іншою» й одночасно «тією ж самою», як і тисячоліття тому. Спробую проникнути в дилему «іншості» і «тотожності», побачити традиційне в новому і нове в традиційному, відшукати «іншість», детерміновану майбутнім, зрозуміти її як таку, яка була й залишається «такою ж» – незмінно необхідною для становлення і функціонування людини як особистості, збереження та розвитку людської цивілізації загалом.

Мабуть, тільки закостенілий ретроград не підтримає думки про те, що нинішня освіта потребує змін. Не заперечуючи успі-

хи в розвитку пострадянської освіти, успіхів українських реформаторів освіти перших десятиліть незалежного розвитку, більшість громадян – науковці, вчителі, батьки і навіть діти вказують на все ще існуючі суттєві суперечності, вимагають реформ, які б забезпечили їй оновлення, модернізацію, приведення у відповідність до нових життєвих реалій. І це – закономірно. Адже контури сучасної освіти сформувалися в епоху індустріалізму, дещо оновились у період науково-технічної та інформаційної революцій, однак на виклики сучасного трансферного, глобалізованого, соціально турбулентного світу адекватних відповідей ще не відшукано. Пропозиції, які надходять від суб'єктів-провідників змін, торкаються не більше, як 10–30-річної перспективи. Звісно, вони корисні і потрібні. Проте цього замало. Треба дивитись далі, більш ґрунтовно і глибоко. Головним завданням означеного пошуку є усвідомлення (визнання, вивчення) контурів майбутнього світу, його соціокультурної динаміки, які приведуть до радикальних змін як у суспільстві загалом, так і в системі підготовки до життя людини в нових світових реаліях засобами освіти, просвітництва, культури та виховання.

Серед когорти аналітиків, прогнозистів, футурологів, віщунів, твори яких переповнили чашу «образів майбутнього світу», пальму першості, вочевидь, треба віддати науковцям – представникам «Римського клубу», недавня доповідь якого «Старий Світ приречений. Новий світ невідворотний» (грудень 2017 р.) оприлюднила положення (принципи), які формують нову дорожню карту для світу і беззаперечно мають бути враховані науковцями, політичними стратегами, керівниками та державотворцями всіх країн світу. Автори доповіді (Е. Вайцеккер та А. Війкоман) дійшли висновку про необхідність докорінної зміни парадигми розвитку людської цивілізації. Порядок денний останньої визначають нині питання (та завдання) жорсткої критики капіталізму, неприйняття фінансових спекуляцій, відмова від матеріалізму і спрощеного розуміння світу, заклик до альтернативної економіки, «нового Просвітництва», духовно-

морального світогляду, єдиної планетарної гармонії цивілізації тощо

За висновками молодшого покоління аналітиків-прогнозистів (Стівен Вайнберг, Мічо Кайку, Ханс Дітер Кюблер, Тім О'райлі, Йелле Роймер, Кріс Скіннер, Ювал Ной Харарі та ін.)* контури нового світу будуть визначатись такими процесами, як:

1) глобальні кліматичні зміни, головними з яких стануть потепління, вичерпування природних ресурсів, можливості керування погодою, екологічні загрози;

2) досягнення нового ядерного синтезу та його використання у виробництві, можливості нового військового загострення;

3) практичне (виробниче) освоєння ноосфери;

4) тотальна комп'ютеризація та роботизація виробничих процесів, зростання ролі штучного інтелекту, використання квантового комп'ютера;

5) проникнення в таїнство енергетики розуму, розщеплення його ядра, використання позарозумових (зарозумово обґрунтованих) знань;

6) клонування клітини, живих істот, включаючи людину, генетичне редагування, біоніка відновлення людини;

7) «космізація» суспільних процесів (міжгалактичні контакти, загрози зіткнення з неземними цивілізаціями, космічна колонізація та туризм);

8) широке застосування нанотехнологій та біостимуляторів, освоєння та промислове використання «розумних матеріалів»;

9) можливості подорожування людини у віртуальному світі, ряд інших новацій.

* Стівен Вайнберг «Пояснюючи світ. Історія сучасної науки» (Харків, 2015); Тоні Джадт, Тімоті Снайдер «Роздуми про двадцяте століття» (Львів, 2019); Мічо Кайку «Майбутнє розуму. Наукові спроби осягнути, вдосконалити й підсилити інтелект» (Львів, 2020); Ханс Дітер Кюблер «Міфи про спільство знань. Зміни у суспільстві: інформація, засоби масової інформації та знання» (Київ, 2019); Тім О'райлі «Хто знає, яким буде майбутнє» (Київ, 2018); Йелле Роймер «Ното Urbanus. Парадокс еволюції» (Київ, 2017); Кріс Скіннер «Людина цифрова. Четверта революція в історії людства, яка торкнеться кожного» (Харків, 2020); Ювал Ной Харарі «21 урок для століття» (Київ, 2021); Джима Аль-Холлі «Що далі? Все, що наука знає про наше майбутнє» (Київ, 2018); Джей Форрестер «Мировая Динамика» (Санкт-Петербург, 2003); Єлвін Тоффлер «Шок будучого» (Москва, 2004).

Інтегративно-прогностичним підсумком суспільних трансформацій поточного століття є висновок про зміну статусу та ролі людини в майбутньому світі. Звісно, людина залишиться людиною у всіх основних вимірах і характеристиках, сформованих Природою чи Богом. Проте вона постає не більш розумною, а тому й більш прагматичною. Людина відкриє в собі нові потреби, заявить про нові індивідуальні та суспільні експектації. Нова доба сформує нові можливості самореалізації, утвердження людини як повноформатного суб'єкта світової соціокультурної динаміки. І хоча дехто з аналітиків прогнозує глобальний занепад людства, руйнацію цивілізації [1], більшість із них обстоюють оптимістичні висновки. За їх переконанням, людство подолає загрози й викоринить із життя безробіття, бідність, голод, невиліковні нині захворювання, насильство, тероризм, військові зіткнення, інші одвічні болячки цивілізації. Завершення поточного століття ознаменує зростання авторитету загальнолюдських цінностей – миролюбства, екологічної та інформаційної безпеки, демократії, толерантності, справедливості та свободи. Не тільки еліти, але й пересічні громадяни у своїй масі усвідомлять незаперечні переваги «жити разом» у поєднанні різноманіття і свободи, у толерантному світі «вічного миру» (І. Кант), «благочиння перед життям» (А. Швейцер), в органічній єдності таких загальнолюдських екзистенцій, як віра, надія і любов. Можливі й інші глобально-світові зміни. Деякі з них ледь жевріють, інші владно заявляють про себе, переступаючи поріг сучасного світового життєвого простору. Зародки нових світових реалій можна побачити (й відчуті) вже сьогодні. Власне, освіта та просвітництво майбутнього має формуватись як відповідь на глобальні виклики майбутнього світу. Утверджуючись як нове формоуворення, освіта має зберегти своє основне призначення: забезпечити людині можливості «бути людиною» [2].

Не зменшуючи уваги до реалізації так званих поточних інновацій (кількість років навчання, інформатизація та демократизація освіти, привабливість школи та під-

вищення авторитету вчителя, шкільний автобус та оптимізація мережі закладів освіти тощо), **освіта має готуватись до переходу на нову парадигму змісту та загальної організації навчально-виховного процесу.** Суть цієї парадигми для освіти визначається завданням підготовки людини і людства до життя в нових світових реаліях, збереження і нарощування параметрів людяності людської цивілізації, її захисту від руйнації. Залишаючись незмінною основою підготовки людини до життя («тією ж самою»), майбутня освіта має утвердитись у нових і новітніх змістовних та організаційних контурах («стати іншою»), і водночас утверджуючись як «інша», вона має залишатись «тим же» – основним механізмом входження людини у світ природи, соціуму і культури.

За моїми дослідженнями, першою центральною проблемою нової освіти має стати **проблема людини.**

Дивно, але факт: незважаючи на сонм накопичених знань, саме про людину ми знаємо, мабуть, найменше! Понад те: проблема людини знаходиться коли б чи не на периферії сучасної освіти! Питання про походження людини, її природу та сутність, еволюцію, спосіб буття, основні потреби та способи їх задоволення залишаються відкритими. Десятки тисяч праць, присвячених цій проблематиці, не можуть задовольнити нашу допитливість в осмисленні людини як цілісного феномену. Згадаймо філософську історію вчень про людину: майже кожен філософ пов'язував сутність людини з тією чи іншою ознакою, перебільшував її значення, ототожнював із нею її (людини) сутність та визначення. Платон, скажімо, трактував людину як «птаха, що ходить на двох ногах і без пір'я». Аристотель вбачав у людині політичну істоту, що розкриває й реалізує свою природу лише в державі. Фома Аквінський наголошував на божественній сутності людини. На його думку, людині притаманні органічна єдність душі та тіла. Це істота, що перебуває між світом тварини і світом ангелів. М. Монтень піднімав ідею рівності всіх людей у суспільстві. Він вважав, що душі імператорів і черевичників скроєні на один і той же копил. Р. Декарт однозначно пов'язував

сутність людини з її мисленням: «мислю – отже існую». За Ж. Ламетрі, людина – це машина, що має двигун, відповідні механізми тощо. І. Кант підкреслював моральний характер природи людини. Г. Гегель вважав її духовною істотою, продуктом світового розуму. За Й. Фіхте, головна ознака людини полягає в її діяльності. Л. Фейєрбах вбачав у людині природну істоту, суть якої визначається любовним ставленням до ближнього. За К. Марксом, сутність людини визначається сукупністю суспільних відносин. М. Бердяєв бачить у ній духовну істоту, сутність та глибина якої обумовлюється рівнем її свободи. Розмаїття думок, поглядів, визначень можна продовжувати до нескінченності. Однак висновок про те, що проблема людини є ще далеко не освоєним предметом сучасної науки, відтворюється в освіті лише приблизно, є далеко не безпідставним.

Майбутня наука має забезпечити інтегральний погляд на людину, делегувати його в освіту, яка своєю чергою сформує уявлення про людину як унікальне творіння Великого Космосу, як вищу й абсолютну цінність. Допоки ж сучасна освіта відтворює приблизні уявлення про людину, причому без достатнього філософського опертя і, на жаль, усе ще розрізненими шкільними предметами. Людина в них висвітлюється різними, нерідко незалежними одним від одного науково-навчальними предметами. А це означає, що людина в сучасній науці й освіті освоєна лише частково, що не сприяє формуванню інтегративного світогляду, внутрішнього відчуття повноти і сенсу людського життя. Майбутня освіта має озброїти покоління, що входять у життя, інтегральними знаннями про людину (і суспільство). Вона має відкрити людину як єдність матеріального і духовного, природного і соціального, забезпечити доступне й зрозуміле філософське бачення людини як частини природи і діяльної істоти, яка «робить всю іншу природу своєю власною частиною», а отже, як істоти предметної, мислячої, духовної, суспільної. Як суспільна істота, людина входить у свій природно-предметний світ (світ природи і культури) разом з іншими. Спіл-

кування формує мову, розвиває мислення, почуття. Діяльність створює спільну основу предметного існування. Предметність зумовлює особливий, відмінний від тваринного спосіб життя, що закріплюється різноманітними інститутами, нормами, символами, сукупність яких становить світ великої людської культури. Важливо також доступно й образно відтінити таку унікальну рису діяльного існування людини, як перетворення природи не тільки для задоволення прагматичних потреб, але й за законами краси. «...Хай кожен усвідомить, куди йому йти, звідки він прийшов на світ, що для нього є добром, а що злом, чого міг прагнути, чого – уникати, що таке розум, який кладе різницю між тим, до чого треба пориватися, від чого – тікати, розум, який приборкує безумство пристрастей і погамовує навалу страхів...», повчав, прогножуючи контури майбутньої освіти, знаменитий давньоримський філософ і поет, політичний діяч і просвітник Анней Луцій Сенека. Майбутня освіта, продовжує філософ, має стати філософічною, адже філософія є найкоротшим шляхом, який веде людину до істини. Філософія, вважав Сенека, є найбільш високою мудрістю, що дарована людям богами. Головним завданням (і покликанням) філософії є завдання «...пізнавати правду в справах божественних та людських. Її ніколи не полишають благочестя, справедливості, сумлінності та почит інших, пов'язаних між собою, нерозлучних чеснот. Вона навчила шанувати божественне, любити людське; вона напоумила, що справою богів є владарювання, а справою людей – розумне співжиття. Якийсь час воно тривало непорушним, поки людську спільноту не пошматувала захланність...». І далі: «Ми повинні оточити себе філософією, тією несхитною стіною, що її не зможе здобути фортуна, хоч би які застосовувала знаряддя. Дух, який відмовився від усього зовнішнього і захищає себе у своїй же твердині, став на недосяжному місці: всі стріли падають нижче...», робить висновок Сенека [3, с. 294]. Хто наважиться висловити заперечення цій думці, висловленій на початку минулого тисячоліття!? І якщо вже третє тисячоліття вона домінує в жит-

ті людини і суспільства, то висновок про те, що сутність майбутньої освіти буде ще більш предметно, ніж нині, визначатися філософією, ставлення людини до життя, його сприйняття як незаперечної цінності. У повній змістовно-предметній інтерпретації освіта має навчити дитину уміти жити, мислити, працювати, боротись і перемагати людським, а не якимось іншим чином. Як писав В. Кремень [4], **освіта має стати (й безсумнівно стане!) людино-центристською**. Вона буде виховати в людині впевненість у собі, віру в силу розуму й безальтернативність загальнолюдських цінностей.

Другою центральною проблемою майбутньої освіти має стати **проблема природи** – як вічного і невичерпного (земного і космічного) середовища і джерела існування людини.

Загальновідомою істиною сучасної науки і освіти є положення про те, що людина є частиною природи. Як природна істота, її «частина» і найвище досягнення, людина цілком і повністю залежить від природи, живе природою, перетворює її для задоволення власних життєвих потреб, створює «другу природу» – культуру і тим самим «піднімається над природою», робить її «своєю власною частиною». Освіта має навчити людину жити в природі, берегти природу, освоювати природу (перетворювати її) виключно за людськими мірками, а не стихійно і бездумно, як «користується» природою тваринний світ. Нинішня футурологічна та публіцистична література переповнена сюжетами «повстання природи» проти людини. Лісові пожежі, руйнівні повені, цунами, виверження вулканів, землетруси, нашествия шкідників... За умови бездумного, безвідповідального, злочинно-вичерпного ставлення людини до природи, при порушенні законів природи подібне є цілком можливим. Освіта має навчити людину людському ставленню до природи, виховати бережливість, господарність, економність. Природу в українській традиції завжди називала не інакше, як «матінка Природа». Школа і вчитель, а ще раніш батьки мають виховати це трепетне відчуття з самого раннього дитячого віку. Еколо-

гічна освіта, просвітництво і виховання мають стати однією з головних змістовних ліній, які пронизують будь-який шкільний предмет, урок, виховне дійство.

Особливе значення це має для процесу підготовки фахівців інженерно-технічного, техніко-технологічного профілю. І це – зрозуміло. Техніка – антипод природи. Її ще розглядають як посередника між людиною і природою. У цьому розумінні її називають «частиною культури», «металевим остовом цивілізації», що створюється розумом і працею людини шляхом «перетворення природи». Перетворюючи природу, людина свідомо чи не свідомо руйнує її. Освіта ж має сформувати в людині відчуття можливого й неможливого в конструюванні техніки (чи застосуванні технологій) у контексті збереження того природного світу, без якого людина існувати просто не зможе. Техніка у свідомості покоління має утвердитись як необхідність і одночасно як продовження природи і... людини. Їх єдність – необхідна умова існування майбутньої цивілізації – найбільш змістовно охоплюється поняттям «культура».

Власне, **проблема культури** можна класифікувати як третю центральну проблему суспільства і освіти, які наближаються.

За висновками ряду прогнозистів, майбутнє суспільство буде суспільством культури. В його основі лежать принципи раціонального перетворення природи, заснованого на праці, розумі і високій людській духовності. «Духовність – найбільш високе достоїнство, яким Бог обдарував людину. Не перекреслюючи прагматизм ринкових відносин, їх утвердження є закономірністю історичного процесу – цивілізація культури наголошує на необхідності їх урівноваження силами людської духовності, провідними, опорними символами якої є віра, надія і любов. Цивілізація культури є уособленням глибокої віри в силу людського духу, насамперед, інтелекту, його здатності в пізнанні навколишнього світу і самого себе, віри в людину і її здатність до раціональних перетворень, які забезпечать майбутнє, віри в суспільство, яке вибудовується суспільно корисною і доцільною працею. В його основі – глибока надія на

людину, яка знайде вихід із будь-якої ситуації, відшукає й застосує ресурси, які забезпечать досягнення людських контурів життя. Цивілізація культури базується на любові до людини, природи, всього оточуючого світу і саме в любові знаходить той незаперечний камертон, за звучанням якого може бути вибудована реальність, співрозмірна з нашим уявленням про людину як найвищу цивілізаційну цінність» [5, с. 15]. Освіта ж цього суспільства має стати культурологічною, формуватись на основі пізнання культури, навчати й виховувати особистість (формувати її фізичне і духовне єство) у парадигмі, форма і зміст якої визначається виключно культурою.

Поняття «культури» я розглядаю як феномен, який охоплює собою **всі надбання** людства, створені матеріальною і духовною діяльністю людини для людини, освоєні людиною адекватно її загальнокультурному призначенню й органічно увійшли в її (людини) повсякденну практику. Культура – це виробництво і предметний світ людини, наука і мистецтво, політика і мораль, мислення і почуття, вірування і потреби, коротше кажучи, все створене людиною (для задоволення багатоманітних потреб людини) в результаті освоєння природного, соціального і духовного світу, тобто середовище життєдіяльності людини.

Майбутня освіта має бути життєво спрямованою, прагматично практичною, науково-дослідницькою, гуманістично-духовною, захоплююче красивою, життєствердною, філософічною. Її центром і пронизуючим стрижнем має стати філософія людинолюбства і людиноствердності. Освіта має надати людині світ культури, очищений від накопиченого роками і тисячоліттями негативу, непотребу, що протистоїть людині і людяності як антикультура. Спираючись на культуру як ту незамінну аксіологічну основу, на якій базується світ, освіта має забезпечити людину від зла, пробудити й виховати в ній вічне, добре, справедливе. Центральними в ній будуть предмети, на поєднанні знань яких створюються нові й новітні технології, які забезпечують прорив у світ нових світових реалій. Найбільш затребуваними серед них стануть науки, до вивчення

яких сьогоднішні школярі та студенти практично втратили пізнавальний інтерес, а саме – фізика і математика, хімія і біологія, низка техніко-технологічних наук і... філософія, яка відкриє людині нові канали самоусвідомлення себе й самореалізації в новому динамічному (соціально турбулентному) світі. Ще більш популярним стане вивчення їх пограничної взаємодії як найбільш потужного джерела, що забезпечує новітнє бачення органічної єдності людини, природи і культури. «Мірою всіх речей», своєрідною перепусткою у майбутнє стане людський розум, до формування якого наука, освіта, культура і виховання мають мобілізувати всі можливі зусилля і ресурси.

Проблему людського розуму я класифікую як четверту головну проблему майбутньої освіти. Мова йде про необхідність упровадження в освіту таких змін, які сформулюють «людину розумну», здатну (і мати мужність) керуватись власним розумом (І. Кант).

Роль розуму як вищої форми інтелектуальної діяльності унікальна. Розум здатен проникати в природу та сутність речей, розуміти не тільки в їх природному значенні (самих по собі), але й у сенсі (і значенні) використання для задоволення багатоманітних потреб людини. Розум не тільки пізнає світ, але й виходить за межі наявного знання про нього, а відтак – може створювати нові ідеї, творчо продовжувати знання, моделювати світ майбутнього. Осмислюючи дійсність як «світ людини і для людини», розум формує, прогнозує його «людські контури». Оскільки ж людину він обстоює як найвищу цінність, прогнозований ним світ майбутнього постає «світом добра» та справедливості, втіленням головних людських цінностей. Як переконливо довів Ювал Ной Харарі, з часів утвердження людини як *homo sapiens* в основі досягнень сучасних вершин економічного, технологічного та інтелектуального розвитку знаходиться своєрідний «деміург всього сущого» – «розум», який «здійснив Аграрну революцію», забезпечив Промислову і Наукову революції, «дав людині в руки могутні інструменти, за допомогою яких вона може не лише технічно розвиватися, а й змінити

власну біологію». Парадоксом «розумного розвитку людства» є те, що його побічним продуктом (у разі порушень закономірностей розвитку розуму) стала загроза самознищення: «людство, – пише Ю. Харарі, – тепер здатне навіть знищити себе. І це може статися як унаслідок застосування ядерної чи іншої зброї масового ураження, так і в результаті створення на основі sapiens інтелектуально розвинених істот зі здібностями, які нині неможливо передбачити» [6, с. 4]. Обійти подібні сюжети шляхом замовчування майбутня освіта не зможе.

Сила розуму – неймовірна. Однак вона може обернутись своєю протилежністю, якщо розум «відривається» від життя людини і суспільства, вистражданих (і пережитих) людством уроків історії.

Як справедливо зазначив Г. Гегель, розум (і праця) є основними джерелами наявної і майбутньої культури, втіленням низки виключно людських чеснот, які відрізняють людину від іншого тваринного світу. Яке б майбутнє не прогнозували науковці чи футурологи, незмінним у їх моделях, основними (опорними) завжди залишаються визначені історією розвитку цивілізації низка «загальнолюдських цінностей». У поєднанні з національними, релігійними, етнічними і т. д. особливостями народів і культур, в єдності різнобарв'я вони формують той гармонійний людський світ, до життя в якому прагне всяк і кожен і до якого її (людину) має підготувати освіта. Історія попередніх століть, і навіть тисячоліть, засвідчує, що найвищі цивілізаційні злети людство переживало в період господарювання парадигми розуму, мирної творчої праці й належного суспільного порядку. А це означає, що майбутнє суспільство безсумнівно буде суспільством розуму і праці, миру і порядку, домінування гуманістичних цінностей, триєдиної гармонійної єдності «людини – природи – культури», яка постає як єдина гарантія незнищенності світу, невичерпного джерела його майбутнього розвитку.

Прогноз великого Г. Гегеля щодо «розумності всього дійсного» і одночасно «дійсності всього розумного» є, мабуть, основною методологічною настановою щодо майбутніх перетворень у праці і при-

роді, техніці і технологіях, у науці й освіті. Споконвіків люди прагли і шукали модель суспільного облаштування, в основі якої б лежали принципи розуму, належної організації і порядку [7; 8]. **Для українського транзитного суспільства, як і для країн колишнього СРСР, які стали на шляхи незалежного розвитку, такою настановою має стати модель організованого суспільства** [9].

Останнє має знайти відображення в системі освіти і просвітництва – в навчальних планах, програмах, підручниках і навчальних посібниках, а головне, у свідомості вчителів – головних провідників «ідеї майбутнього» в духовний світ (у мислення, почуття і волю) підрастаючих поколінь [10; 11]. **Головне покликання освіти майбутнього залишиться, як і декілька тисяч років тому, незмінним – навчити дитину бути людиною.** Звернення-заклик «Слухай, ну будь же ти людиною!» відомий з найдавніших часів, і в наші дні залишиться актуальним, і в майбутньому до тих пір, доки існуватиме людство.

Освіта майбутнього, поза всяк сумнівом, збереже (й посилить) свій статус як головного механізму соціалізації особистості, її підготовки до життя та праці, самореалізації та досягнення свободи. Вона залишиться основним джерелом формування її фізичного і духовного ества, наповнення особистості знаннями, становлення необхідних практичних компетенцій, виховання світогляду та життєво вмотивованих цінностей. У центрі майбутньої освіти, наповненої науково-техніко-технологічними (в тому числі й інформаційно-комп'ютерними) інноваціями, завжди будуть знаходитись її головні суб'єкти – «учитель і учень». У цьому вимірі вона залишиться «такою ж», як декілька тисяч років тому. Одночасно як за змістом, так і формами своєї організації (та самоорганізації) освіта стане «іншою» – сформованою як відповідь на виклики цивілізаційно змінного світу. Вона буде інноваційною, науковою, інформаційною, практично вмотивованою, відкритою, перспективною, людською і людяною. Потреба людини в освіті буде актуальною завжди, такою ж важливою і незамінною, як і первинні потреби в харчуван-

ні, одягу, облаштуванні житла тощо. З усе більш глибоким проникненням людини в таїнство світобудови та осмисленням власної природи, потреба в ній буде посилюватись. Перспектива людини в її розумі, пра-

ці і відповідальності, у ряді інших виключено людських чеснотах, які з кожним новим відкриттям дозволять їй (людині) чим далі, тим більш упевнено підніматись усе більш високими сходами свободи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Фергюсон Ніл.** Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки / пер. з англ. Катерина Діса. Київ: Наш Формат, 2020. 144 с.
2. **Попович М.** Бути людиною. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 223 с.
3. **Сенека.** Моральні листи до Луцілія. Львів: Апріорі, 2020. 552 с.
4. **Кремень В.** Феномен інновації: освіта, суспільство, культура. Київ: Педагогічна думка, 2008. 472 с.
5. **Андрущенко В., Андрущенко Т., Савельєв В.** Цивілізація культури. Київ: «МП Леся», 2017. 580 с.
6. **Харарі Ю. Н.** Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / пер. з англ. Ярослава Лебеденка. 2-е вид. Харків: КСД, 2018. 544 с.
7. **Фукуяма Ф.** Витоки політичного порядку. Від правдавних часів до Французької революції. Київ, 2018. 576 с.
8. **Фукуяма Ф.** Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ, 2019. 608 с.
9. **Андрущенко В.** Світанок Європи. Проблема формування нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття. Київ: Знання України, 2015. 1099 с.

REFERENCES

1. **Fergyuson, Nil.** (2020) Hlobal'nyy zaneпад. Yak pomyrayut' instytuty ta ekonomiky / per. z anhl. Kateryna Dysa [Ferguson Neal. Disminución global. Cómo mueren las instituciones y las economías / trans. De inglés Catherine Disa]. Kyiv: Nash Format, 144 p. (in Ukrainian)
2. **Popovych, M.** (2011) Buty lyudynoyu. [To be human]. Kyiv: Ed. Kyiv- Mohyla Academy House. 223 p. (in Ukrainian)
3. **Seneka.** (2020) Moral'ni lysty do Lutsiliya. [Moral letters to Lucilius]. Lviv: Apriori, 552 p. (in Ukrainian)
4. **Kremen', V.** (2008) Fenomen innovatsiyi: osvita, suspil'stvo, kul'tura [The phenomenon of innovation: education, society, culture]. Kyiv: Pedagogical Thought. 472 p. (in Ukrainian)
5. **Andrushchenko, V., Andrushchenko, T., Savel'yev, V.** (2017) Tsyvilizatsiya kul'tury [Civilization of culture]. Kyiv: MP Lesya, 580 p. (in Ukrainian)
6. **Kharari, YU. N.** (2018) Lyudyna rozumna. Istoriya lyudstva vid mynuloho do maybutn'oho / per. z anhl. Yaroslava Lebedenka. 2-he vyd. [Homo sapiens. History of humankind from the past to the future] / trans. from English Yaroslav Lebedenko. 2nd type. Kharkiv: KSD, 544 p. (in Ukrainian)
7. **Fukuyama, F.** (2018) Vytoky politychnoho porjadku. Vid pradavnykh chasiv do Frantsuz'koyi revolyutsiyi [The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution]. Kyiv, 576 p. (in Ukrainian)
8. **Fukuyama, F.** (2019) Politychnyy porjadok i politychnyy zaneпад. Vid promyslovoyi revolyutsiyi do hlobalizatsiyi demokratyi [Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy]. Kyiv, 608 p. (in Ukrainian)
9. **Andrushchenko, V.** (2015) Svitank Yevropy. Problema formuvannya novoho vchytelya dlya ob'yednanoyi Yevropy 21 stolittya. [Dawn of Europe. The problem of forming a new teacher for a united Europe in the 21st century] Kyiv: Znannya Ukrainy, 1099 p. (in Ukrainian)

10. **Andrushchenko V.** Organized Society: Problems of social self-organization and institutionalization in the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: Experience of socio-philosophical analysis in 2 books. Book One. From Dream to Action / V. Andrushchenko; acad. edit. V. Saveliev. Third edition, amended and supplemented. Frankfurt am Main: GFI GmbH, 2021.

11. **Andrushchenko V.** Organized Society: Problems of social self-organization and institutionalization in the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: Experience of socio-philosophical analysis in 2 books. Book Two. Modern State Formation Philosophy / V. Andrushchenko; acad. edit. V. Saveliev. Third edition, amended and supplemented. Frankfurt am Main: GFI GmbH, 2021.